

**АКТУАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ АВТОНОМІЗМУ ТА ФЕДЕРАЛІЗМУ
В УМОВАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917–1921 РР.
ЯК ШЛЯХ ВІДСТОЮВАННЯ ДЕРЖАВНИЦЬКОГО
РОЗВИТКУ УКРАЇНИ**

© Барановська Н.М. 2012

Розглядаються генезис і процеси втілення ідей автономізму та федералізму в умовах Української революції 1917–1921 рр. у контексті легітимного проекту державності української нації.

In the article genesis and processes of autonomy and federalism ideas embodiment in the conditions of Ukrainian revolution (1917–1921) in the context of legitimate project of the Ukrainian nation statehood are considered.

Ця робота розглядає феномен Національної революції 1917–1921 рр., яка стала важливим кроком на шляху пошуку історичної перспективи України початку ХХ ст. При цьому актуального значення набуває автономістсько-федералістська концепція державного розвитку України, яка є однією з суперечливих і дискусійних тем, що активно фігурували в історичному дискурсі впродовж двох останніх десятиліть.

Мета роботи – дослідити проблеми автономізму та федералізму як легітимного проекту державності української нації, спрямованого на захист національних інтересів України.

Останнім часом з'явилося багато досліджень, у яких зроблено спробу синтезувати концептуальні підходи у висвітленні як проблеми загалом, так і окремих її аспектів. Зазначимо, що ця тема частково знайшла своє відображення у статтях Г.О. Корольова [1], Я. Грицака [2]. Сучасні дослідники намагаються розглядати явище революції у контексті історичних перспектив, які розуміються як визначальна чи вірогідна історична доля, сформована на основі досвіду різних епох і періодів. Більшість науковців визнають повне домінування федералістської ідеї під час української революції [3–6]. До новаторських досліджень проблеми належить другий том «Політичної історії України ХХ століття», В.Ф. Верстюка та В.Ф. Солдатенка, які охарактеризували державницькі процеси в УНР та по-новому окреслили здобутки і прорахунки революційної доби [7].

Національна революція – це суперечливий, динамічний процес, наповнений різноплановими подіями, що розвивалися у хаотичній і системній формі. У цей період відбувається втілення і трансформація ідеї державності в умовах відсутності досвіду державотворення, розділення між Великою Україною і Галичиною, неготовності українського суспільства до глибоких змін, хоча й усвідомлення розуміння ролі та значення національної державності.

Революцією не було створено української сили, яка б чітко формулювала свої завдання перед простими людьми та взяла відповідальність за ситуацію. Така ситуація важко сприймалася селянством, що становило переважну більшість українського суспільства.

Простота й лінійність української революції виявилася у постійній зміні еліт у середовищі революційного проводу, який в умовах розкладу релігійних стереотипів не потребував легітимізації з боку більшості людей [1, с. 105]. Порівняно з попередніми періодами відбувалися політичні трансформації, що вели до якісних змін порівнянь з попередніми періодами.

Загальна актуалізація ідей автономізму та федералізму в умовах Національної революції 1917–1921 рр. була найпрагматичнішим шляхом відстоювання державницьких переваг. Вона була водночас питанням розвитку російської й української національних ідентичностей [2].

Розстановка міжнародних сил свідчила про те, що утвердження української державності залежатиме від сприяння або, навпаки, протидії з боку Росії та Німеччини [8, с. 132–136].

На початковому етапі революції український національний рух зосереджувався здебільшого у Києві. Українська столиця стала координатором і організатором руху, що «виявилось у створенні та діяльності Української Центральної Ради» [9, с. 414].

Києвоцентричність національного руху показує різновекторний характер революційних процесів, що виявився в регіоналізмі, який був наслідком конфлікту історичних перспектив Галичини й Великої України. Це пояснюється також і відсутністю конкретної ідеологічної доктрини.

Центральна Рада, створена у березні 1917 р., стала суто українською організацією без провідників із досвідом бюрократичної й адміністративної роботи. У добу її діяльності закладалися основи української державності, формувалися перші державні інституції, створювалися й реалізовувалися численні законодавчі акти, умови для розгортання міжнародної співпраці в інтересах України, були здійснені перші кроки до її міжнародного визнання.

В історії Центральної Ради можна виділити два етапи: автономістський (березень–жовтень 1917 р.) і державно-уенерівський (жовтень 1917 – квітень 1918 рр.) [10, с. 11]. Перший пов'язаний зі спробами реалізувати ідею національно-територіальної автономії, юридичним констатуванням означеного статусу щодо українських земель, характеризується «політичною війною» між Центральною Радою і Тимчасовим урядом [11, с. 14].

Державно-уенерівський період позначений невідомими кроками утвердження автономії та перетворенням Центральної Ради на центр боротьби за перебудову Росії на федералістських і демократичних засадах.

У складі Центральної Ради переважала інтелігенція. Проблема елітотворення в Україні позначена домінуванням у цьому процесі гуманітарної інтелігенції та російської ідентичності. В умовах, коли «малоросійство» було однією з головних характеристик ідентичності у 1917–1921 рр., федералізм став панівною доктриною, ураховуючи, що провідники й діячі революції постійно пов'язували себе із зовнішніми чинниками. Власне сама сила федералізму була у цій політичній дуальності українського політичного соціуму та існуванні роздвоєної лояльності більшості лідерів революції. Вітчизняна політична еліта бачила Україну 1917–1918 рр. у статусі національної автономії в етнографічних межах [12, с. 278].

Головним ідеологом федеративної перебудови колишньої російської імперії був голова Центральної Ради М.С. Грушевський, який вважав, що українське громадянство не зрозуміє нового устрою держави без «федерації і ніколи від цього гасла не відступить...» [13]. Після повернення із заслання до Києва М. Грушевський написав ряд статей, присвячених проблемам автономії і федерації, які були надруковані у «Новій раді». У своїх публіцистичних працях «Якої ми хочемо автономії і федерації», «Хто такі українці і чого вони хочуть», статтях «Велика хвиля» і «Повороту немає» М. Грушевський доходить висновку, що «широка автономія України з державними правами українського народу у федеративному зв'язку – це та програма даного моменту, від котрої не може бути уступлення назад [14, с. 99].

Весною 1917 р. відбувається легалізація існуючих та творення нових українських партій, які розгорнули масову організаційну діяльність. В українському суспільстві зростає національна самосвідомість, разом з якою еволюціонували домагання українства: від перших обережних культурницьких вимог через висунення гасла національно-територіальної автономії України у складі федеративної Росії до переконання у необхідності утворення демократичної республіки. Українські політичні партії активно пропонували своє бачення майбутньої форми державного устрою, тим самим сприяючи політизації та ідейному оформленню національно-визвольного руху.

Обговорення питання про характер майбутньої автономії та принципи її розбудови стало у центрі уваги з'їздів ТУП, УРДП, УСДРП, УПСР. Товариство українських поступовців, перейменувавши себе у Союз українських автономістів-федералістів (СУАФ), рішуче відхилило тактику пасивного очікування проголошення автономії Тимчасовим урядом, і висловилося за негайне усіма силами і засобами утворення автономії, щоправда, зберігаючи остаточну санкцію за Всеросійськими Установчими зборами. З'їзд СУАФ доручив вищому керівному органу союзу – Раді – утворити спеціальну комісію для розроблення конституційного проекту автономної України.

У березні 1917 р. легалізувала своє існування Українська соціал-демократична робітничка партія. Її квітнева конференція висловила за федеративну перебудову Росії як союзу національно-територіальних одиниць, здійснення автономії України та закликала до вияву народної ініціативи.

До вимог автономно-федералістичного ладу приєдналися Українська радикально-демократична партія та партія українських есерів. Коментуючи рішення з'їзду УАСР, П. Христюк писав, що українські есери «виразно виходили у своєму рішенні національної проблеми з визнання принципу національної суверенності українського народу» [15, с. 26].

Питання федеративного устрою Росії та забезпечення національно-територіальної автономії України було в центрі обговорення Всеукраїнського Національного конгресу 6–8 квітня 1917 р. У шести виголошених доповідях були розкриті різноманітні аспекти побудови федерації й автономії і ухвалено рішення, що основним завданням національно-визвольного руху є боротьба за встановлення широкої національно-територіальної автономії для України.

Помилково стверджувати, що ідеї автономізму та федералізму сприймалися лише в середовищі провідників національного руху, вони певною мірою усвідомлювалися й різними верствами українського суспільства. Особливим успіхом гасла автономії і федерації користувалися серед селянства, яке організувалось у Всеукраїнську селянську спілку під керівництвом українських есерів. У квітні–травні 1917 р. на Київщині, Катеринославщині, Поділлі, Полтавщині, Херсонщині, Харківщині та Чернігівщині відбулися селянські з'їзди, які насамперед намагалися вирішити земельне питання, але у їхніх рішеннях, майже в усіх без винятку, містилися вимоги запровадження автономії України.

З другої половини квітня 1917 р. набрав широкого розмаху та організованих форм український рух у російській армії. 15 квітня 1917 р. у Мінську була утворена Українська рада Західного фронту, яка оголосила, що поділяє програму Української Центральної Ради, вимагає автономії України та федералізації Росії. Згодом подібні ради були сформовані на усіх фронтах та Чорноморському флоті. У статуті Товариства ім гетьмана П. Полуботка, створеного під керівництвом групи самостійників М. Міхновського, записано, що воно «має на меті згуртування й стоваришування в одній сім'ї усіх вояків, лікарів і військових урядовців української народності під прапором Федеральної Росії – Автономної України» [16].

Отже, українські політичні партії й більшість громадських і професійних організацій та об'єднань взяли на своє озброєння принципи автономії та федералізму, активно пропагували їх у своїх рішеннях. Фактично, до кінця 1917 р. ніхто з головних політичних діячів серйозно не думав про повне відокремлення України від Росії. Вони до останнього моменту хотіли перетворити Росію як імперію на федерацію, де Україна мала б повну внутрішню суверенність та окремі від російських Установчі збори для визначення всіх внутрішніх українських політичних питань.

Ідею поступової розбудови Української автономії у контексті загального процесу федералізації Росії, ініційованого Тимчасовим урядом, підтримували й польські демократичні організації в Україні, які зважали на наполягання Центральної Ради щодо необхідності визнання за польською діаспорою Наддніпрянщини статусу національної меншини та проголошення українського народу господарем української землі [17]. Представники польської демократії заявляли весною 1917 р., що «принцип монолітної національної держави тут [в Україні], так само, як і на багато інших європейських територіях, реального застосування мати не може» [18, с. 98].

Гасло національно-територіальної автономії для України зовсім не означало ідейну однозначну відмову від державності та суверенності України. Швидше це був цілком необхідний і послідовний крок до них. Централізм мав бути цілком зруйнованим і заміненим федералізмом – таким державним устроєм, який давав, на думку українських політиків, змогу гармонізувати державні інтереси окремих народів [19, с. 67].

Перший Український військовий з'їзд, що проходив у Києві 5–8 травня 1917 р., доручив Центральній Раді вислати до Тимчасового уряду делегацію, яка б поставила перед ним конкретні українські домагання про негайне оголошення особливим актом принципу національно-територіальної автономії України та фінансування Центральної Ради із загальноросійської скарбниці.

Відчувши за собою масову національну підтримку, Центральна Рада вислалала до російської столиці уповноважену делегацію на чолі із заступником голови Ради В. Винниченком, яка, прибувши до Петрограда 16 травня 1917 р., поставила перед Тимчасовим урядом питання щодо надання Україні широкої національно-територіальної автономії. Тимчасовий уряд прохолодно сприйняв вимоги Центральної Ради і, намагаючись дистанціюватися, відкинув домагання Української автономії.

Незважаючи на те, що українська делегація не знайшла порозуміння з Тимчасовим урядом у питанні автономного статусу України, поїздка створила умови для революційного переходу в наступ. 10 червня 1917 р. Центральна Рада, без легітимізації з боку загальноросійського уряду, своїм Першим Універсалом проголосила автономію України, яка розглядалася українським проводом як перехідний етап до повної незалежності від Тимчасового уряду, як час розбудови та зміцнення механізмів суверенної державної влади. Цим закінчився початковий етап державотворення в Україні і розпочалося створення правової бази української автономії. 15 червня 1917 р. був створений Генеральний Секретаріат як перший уряд автономної України і визначені повноваження генеральних секретарів.

Потужне революційне піднесення українського народу у підтримці Першого Універсалу змусило Тимчасовий уряд переглянути свої позиції стосовно України. На початку липня 1917 р. до Києва прибули міністри Тимчасового уряду на чолі з його головою О. Керенським. Результатом дводенних переговорів з Центральною Радою став Другий Універсал, який, безумовно, мав компромісний характер. В українському суспільстві цей документ декларативно розглядався як певний крок вперед до реалізації автономії, хоча й відкладав питання її практичного встановлення до Всеросійських Установчих зборів.

8–15 вересня 1917 р. у Києві з ініціативи Центральної Ради проходив з'їзд поневолених народів Росії, який став своєрідною відповіддю на обмеження повноважень Генерального Секретаріату, викладених Тимчасовим урядом в «Інструкції» від 4 серпня 1917 р. У роботі цього представницького форуму взяли участь 93 делегати від різних національних меншостей імперії [20]. Пленум з'їзду стояв на позиціях федеративної перебудови Росії.

З'їзд народів ухвалив резолюцію про необхідність перебудови Росії у федеративну демократичну республіку і прийняв постанову «Про федеративний устрій Російської держави», в якій зазначалося, що «республіканський лад може міцно стояти тільки у федеративній державі», яка заснована на національній підставі [21]. Для вироблення та реалізації завдань автономістсько-федералістського переоблаштування Росії, підготовки відповідної конституції делегати з'їзду ухвалили створити раду народів із місцем перебування у Києві за участю чотирьох депутатів від кожного народу, який мав представництво на форумі.

Проте реальних наслідків з'їзд не мав. А усі його заяви та рішення залишилися декларативними, не набувши правової сили ні для Тимчасового уряду, ні для майбутніх установчих зборів.

Лідери Центральної Ради безпідставно вважали, що Україна здатна й повинна очолити рух за створення федерації народів Росії. Однак розвиток ситуації в Петрограді не сприяв реальному здійсненню амбітних федералістичних планів української політичної еліти.

Після більшовицького перевороту у Петрограді, здійсненого у листопаді 1917 р., Центральна Рада проголосила Третій Універсал, у якому говорилося, що, «...не відділяючись від Республіки Російської і зберігаючи єдність її, – ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти всій Росії, щоб уся Республіка Російська стала федерацією рівних і вільних народів» [22, с. 279]. Центральна Рада відмовилася визнати Раднарком як новий загальноросійський уряд і продовжувала ініціювати формування федерації вільних демократичних утворень на території Росії. Суперечливість цих слів була очевидною: проголошення своєї держави, не відокремлюючись від іншої. Однак вони відображали стан нерішучості Центральної Ради у боротьбі з російською владою, а таке поняття, як державний федералізм, розглядалося провідними діячами Ради як своєрідна державницька концепція, що розумілася як самостійність і нехалежність української нації.

З метою створення рівноправної федерації народів колишньої Російської імперії для підтримання політичних та економічних зв'язків Центральна Рада звернулася з офіційною нотою до народів Криму, Кавказу, Кубані, Сибіру, Молдавії, Башкирії, Донського війська та Раднаркому як уряду Великої Росії з пропозицією щодо утворення однорідного соціалістичного уряду на федеративних засадах з представників національних областей та самоврядних одиниць [23]. На таку пропозицію Центральна Рада не отримала жодної відповіді, за винятком Донського Військового уряду, що давав згоду на утворення такого органу. Отже, ідея створення федерації народів Росії не була фактично зреалізована і не з вини української влади. Тому можна стверджувати, що Україна стала де-факто самостійною вже після проголошення Третього Універсалу.

Поділяв автономістсько-федералістську концепцію державного розвитку України й Гетьман Української Держави Павло Скоропадський, світогляд якого сформувався на українській етнічній та російській імперській основах. У листопаді 1918 р. він проголосив федераційну грамоту, в якій наголошувалося на особливій ролі України «у справі утворення всеросійської федерації...» [24, с. 192]. Сучасний історик Р. Пиріг вважає, що, видаючи грамоту, П. Скоропадський планував подати чіткий сигнал Антанті про можливість використання потенціалу України для відродження Росії та намагався спертися на потужне всеросійське лобі в Україні [25, с. 192–193]. Сам гетьман про проросійську суть федераційної грамоти, що була логічним продовженням суперечливого пошуку історичної перспективи, сказав, що «мусив усупереч власній волі схилитися перед вимогою союзників і проголосити федерацію з Росією [26, с. 253].

Автономістсько-федералістська ідея у добу Директорії УНР розвивалася лише як данина традиції, а не реальний політичний проект. Це привело до повернення України до «історичної Польщі» після Варшавської угоди 22 квітня 1920 р. [27, с. 115].

Отже, державне будівництво у період Національної революції 1917–1921 рр. свідчить про співіснування автономістсько-федералістичної ідеї державного розвитку для України та ідей соборності. У той час Україна, як і сьогодні, перебувала в центрі геополітичних трансформацій Європейського континенту та виборювала своє право на існування. Залишаючись вірними традиціям політичних доктрин та визвольної боротьби XIX ст., тогочасні українські лідери бачили історичну перспективу України лише у зв'язку з Росією, тому стояли на засадах автономізму та федералізму як об'єднавчих принципів а отже, не розробили єдиної ідеології, яка б відповідала об'єктивному стану розвитку суспільства і була зрозумілою за своїм характером. На початку XX ст. це було зумовлено об'єктивними причинами тривалого бездержавного існування української нації, а розвиток ідейного плюралізму не сприяв антидержавницьким процесам.

Автономістсько-федералістська концепція державотворення виражалася як у внутрішньому, так і зовнішньому аспектах, виступаючи первинною у прагненні забезпечити розвиток України. Її ж реальний зміст становила ідея соборності як практика запровадження адміністративно-територіального устрою.

1. Корольов Г.О. *Ідея федералізму як парадигма історичної перспективи доби Української революції 1917–1921 рр.* // *Укр. іст. журн.* – 2010. – № 5. – С. 103–117. 2. Грицак Я. *Українська революція, 1914–1923: нові інтерпретації* // <http://www.franko.lviv.ua/Subdivisions/um/um2-3/Problemyistoriohrafiji/2-HRYTSAK%20Yaroslav.htm>. 3. Верстюк В. *Українська Центральна Рада: навч. посіб.* – К., 2005. – 304 с. 4. Любовець О. *Українські партії й політичні альтернативи 1917–1920 років.* – К., 2005. – 311 с. 5. Рубльов О., Реєнт О. *Українські визвольні змагання 1917–1921 рр.* – К., 1999. 6. Солдатенко В. *Українська революція: концепція та історіографія.* – К., 1997. – 416 с. 7. *Політична історія України XX століття: у 6 т. (ред. кол.: І.Ф. Курас (голова та ін.).* – К.: Генеза, 2002–2003. 8. *Українська державність у XX столітті: Історико-політичний аналіз.* – К., 1996. – С. 132–136. 9.. Верстюк В., Горобець В., Толочко О. *Україна і Росія в історичній перспективі: Нариси: в 3 т. – Т. 1: Українські проекти в Російській імперії.* – К., 2004. 10. Верстюк В. *Українська Центральна Рада та її Універсали: Третій та Четвертий* // *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. – Вип. 1.* – К., 2002. 11. Кудлай О.Б. *Центральна Рада – Тимчасовий уряд: боротьба за автономію (березень – жовтень 1917 р.): автореф. дис. ... канд. іст.*

наук. – К., 1997. 12. Кармазіна М.С. Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX – початок XX ст.). – К., 1998. 13. Нова Рада. – 1917. – 10 вересня. 14. Грушевський М. Повороту нема // Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991. 15. Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції. 1917–1918. – Т. 1. – Відень, 1921. 16. Нова Рада. – 1917. – 28 березня. 17. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 1. 18. Потапенко М.В. Польський демократичний рух у Наддніпрянській Україні // Укр. іст. журн. – 2010. – № 6. – С. 98. 19. Верстюк В.Ф. Український національно-визвольний рух (березень – листопад 1917 р.) // Укр. іст. журн. – 2003. – № 3. 20. ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 1. 21. Нова Рада. – 1917. – 17 вересня. 22. Третій Універсал Української Центральної Ради // Державний Центр Української Центральної Ради // Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі: ст. і мат. – Філадельфія–Київ–Вашінгтон, 1992. 23. ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 82. 24. Пуріг Г. Гетьманат П. Скоропадського: між Німеччиною і Росією. – К., 2008. 25. Там само. 26. Солуха П. Договір із Москвою проти гетьмана Павла Скоропадського. – Чикаго, 1973. 27. Ідея федералізму як парадигма історичної перспективи доби Української революції 1917–1921 рр. // Укр. іст. журн. – 2010. – № 5. – С. 103–17.

УДК 94(477)''1917/1920''

М. В. Моргун, Р.Л. Лиса

Львівський державний університет внутрішніх справ

БРОНЬОВІ ЧАСТИНИ УКРАЇНСЬКИХ АРМІЙ У 1917 – 1920 РР. ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ

© Моргун М.В., Лиса Р.Л., 2012

Розглянуто історіографію броньових частин Української Центральної Ради, Української держави та Директорії у 1917–1920 рр. Проаналізовано стан дослідження історії броньових підрозділів українських Збройних сил цього періоду.

The considered historiography armoured subdivision of Ukrainka Centralna Rada, Ukrainka Derzhava and Dyrektoriya in 1917-1920. The analysed condition of the studies to histories armoured subdivisions Ukrainian armed power of this period.

Беручись до вивчення історії броньових частин у складі Збройних сил України періоду 1917–1920 рр., мусимо констатувати, що ця тема досліджена вкрай недостатньо. Досі не опубліковано жодного спеціального цілісного дослідження, присвяченого історії цього специфічного роду зброї. Здебільшого, у військово-історичних працях містяться окремі згадки щодо наявності в Збройних силах України подібних формувань та окремих епізодів участі броневих автомобілів і бронепоездів у бойових діях.

Мета роботи – проаналізувати стан дослідження броньових частин українських армій під час боротьби за державність у 1917–1920 рр.

Розпочинаючи аналіз історіографічної бази, насамперед виділимо як особливий блок праць, в яких більшою чи меншою мірою висвітлюються окремі аспекти історії українських броньових частин, комплексні дослідження з історії українського війська. Перші такі праці з'являються ще у 20–30-ті рр. XX ст. і видаються на західноукраїнських землях. До них необхідно насамперед зарахувати монографію І. Крип'якевича та Б. Гнатевича "Історія українського війська". У її третій частині – "Збройні сили сучасної доби" [1, с. 290–568] – у контексті вивчення бойового шляху українських Збройних сил 1917–1920 рр. побіжно характеризуються броньові частини часів Центральної Ради, Гетьманату та Директорії. Зокрема, згадано про наявність автопанцирного дивізіону у складі Запорозької дивізії та його участь у боях проти більшовиків у квітні 1918 р. [1, с. 414–418]. Відзначена участь імпровізованого бронепоезда у протигетьманському повстанні [1,